

Бойко О. В.,
суддя

Голосіївського районного суду міста Києва

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЯК КОНВЕНЦІЙНИЙ СТАНДАРТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню нормативного закріплення права на справедливий судовий розгляд у міжнародно-правових і національних нормативних актах, з'ясуванню місця права на справедливий судовий розгляд у системі прав людини та визначенню його правової природи.

Установлено, що концептуалізація права на справедливий судовий розгляд відбулася завдяки Європейській конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. Уніфікація розуміння її основних положень, зокрема й ст. 6, і визнання їх на рівні стандартів судочинства вироблена практикою Європейського суду з прав людини, яка враховується під час здійснення кримінального провадження на території України. На сучасному етапі розвитку національного законодавства чітко простежується вектор у напрямі приведення його у відповідність до конвенційних стандартів забезпечення реалізації права на справедливий судовий розгляд.

З'ясовано, що в Кримінальному процесуальному кодексі України елементи права на справедливий судовий розгляд розпорошені серед різних засад кримінального провадження. Справедливість кримінального провадження досягається за умови справедливості всієї системи кримінальних процесуальних правовідносин, її стадій та інститутів, дотримання справедливих процедур проведення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Утім право на справедливий судовий розгляд належно не регламентовано в тексті Кримінального процесуального кодексу України, адже ця вимога не виділена в окрему засаду кримінального провадження.

Обґрунтовано, що право на справедливий судовий розгляд є самодостатнім процесуальним правом-гарантією забезпечення, захисту й відновлення всіх інших прав людини шляхом звернення до суду, який на підставі справедливих процедур ухвалить справедливе рішення.

Визначено, що терміном «справедливість судового розгляду» охоплюється єдність процедурної та змістової справедливості. Процедурна (процесуальна) справедливість полягає в здійсненні кримінального провадження відповідно до встановленої законом процесуальної форми, яка за своєю сутністю відповідає вимогам справедливості. Змістова (матеріальна) справедливість характеризується змістом прийнятого судом рішення (визначеного ним покарання чи застосування/незастосування інших заходів примусу).

Ключові слова: право на справедливий судовий розгляд, конвенційний стандарт судочинства, справедливість кримінального провадження, процедурна (процесуальна) справедливість, змістова (матеріальна) справедливість.

Постановка проблеми. Право на справедливий судовий розгляд є одним із фундаментальних прав людини. Саме це

право є найбільш затребуваним у сучасних реаліях нашої держави, адже саме критерієм «справедливість» оцінюється ефективність функціонування судової системи, довіра громадян до судових і правоохоронних органів, відчуття особистої захищеності й безпеки.

Утім, відповідно до статистичних даних Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), Україна щорічно стабільно входить у п'ятірку держав-лідерів за кількістю звернень до ЄСПЛ. Так, у 2019 році ми посіли третє місце за кількістю скарг (8850), поданих до ЄСПЛ, що становило 14,8% від загальної кількості [1]. При цьому майже половина рішень ЄСПЛ стосуються саме порушення права на справедливий суд.

Право на справедливий судовий розгляд цікавить багатьох учених. Цьому питанню присвятили праці Н.Р. Бобечко, О.А. Кучинська, В.В. Комаров, Л.М. Лобойко, Г.М. Мамка, В.В. Михайленко, М.А. Погорецький, О.Б. Прокопенко, Н.Ю. Сакара, Н.П. Сиза, О.Г. Шило, О.С. Ткачук та інші. Проте сталого й загально визнаного підходу до визначення правової природи права на справедливий судовий розгляд серед науковців не існує.

Метою статті є аналіз нормативного закріплення права на справедливий судовий розгляд у міжнародно-правових і національних нормативних актах, з'ясування місця права на справедливий судовий розгляд у системі прав людини та визначення його правової природи.

Вклад основного матеріалу дослідження. На міжнародному рівні права людини, у тому числі й право на справедливий судовий розгляд, нормативно закріплене в Загальній декларації прав людини (10 грудня 1948 р.) та Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (16 грудня 1966 р.). Однак свого інституційного закріплення право на справедливий судовий розгляд набуло в Європейській конвенції про захист прав і основоположних свобод людини від 4 листопада 1950 року (далі – ЄСПЛ), де в п. 1 ст. 6 визначено, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висуного проти нього кримінального обвинувачення» [2].

Як правильно зауважує В.В. Михайленко, положення ЄСПЛ є глибоко й міцно імплементовані в українську правову систему на трьох рівнях застосування. По-перше, відповідно до ст. 9 Конституції України, ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», Конвенція підлягає до застосування всіма органами судової влади як міжнародний договір. По-друге, на підставі ст. 17 Закону України «Про виконання

рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. По-третє, вона є основою діяльності ЄСПЛ, що має субсидіарний характер щодо національних судових органів. Як європейський механізм гарантування й захисту прав людини, Конвенція встановлює зобов'язання держави вжити заходи індивідуального й загального характеру в разі недотримання прав людини з боку України [3, с. 23–24; 4].

Під час прийняття Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України 2012 р. законодавець урахував важливість і необхідність дотримання конвенційних стандартів під час кримінального провадження, визначивши в ч. 2 ст. 8 КПК України, що принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ, а в ч. 5 ст. 9 КПК України – що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ [5]. Тому варто підкреслити, що практика ЄСПЛ щодо застосування положень ст. 6 ЄКПЛ відіграє важливу роль під час реалізації конвенційного стандарту справедливості судового розгляду в кримінальному процесі України, при тому що саме ЄСПЛ є єдиним органом, уповноваженим на офіційне тлумачення положень ЄКПЛ.

Тобто концептуалізація права на справедливий судовий розгляд відбулася завдяки прийняттю ЄКПЛ, а уніфікація розуміння її основних положень, зокрема і ст. 6 ЄКПЛ, і визнання їх на рівні стандартів судочинства вироблена практикою ЄСПЛ, яка враховується під час здійснення кримінального провадження на території України.

На сучасному етапі розвитку національного законодавства чітко простежується вектор у напрямі приведення його у відповідність до конвенційних стандартів здійснення судочинства загалом і щодо забезпечення реалізації права на справедливий судовий розгляд зокрема.

Так, хоча в Конституції України прямого текстуального закріплення права на справедливий суд ми не знайдемо, певним його відповідником вважається ст. 8, де закріплено принцип верховенства права та вказано, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Окрім цього, у ч. 1 ст. 55 Конституції України вказано, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом [6].

Певним проривом свого часу в регулюванні справедливого судового розгляду Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10 травня 2006 р., де визначалося, що завданням подальшого розвитку правосуддя є реальне утвердження верховенства права в суспільстві й забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді. При цьому відмічалося, що розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на утвердження верховенства права через забезпечення доступності правосуддя; справедливої судової процедури; незалежності, безсторонності й професіоналізму суддів; юридичної визначеності, однаковості судової практики й відкритості судових рішень; ефективності судового захисту. Також зауважувалося, що вільний доступ до правосуддя є конституційним правом особи й основою справедливого судочинства, а дотримання вимоги справедливої судової процедури має забезпечуватися реаліза-

цією засад законності, рівності учасників процесу перед законом і судом, змагальності, диспозитивності, гласності, відкритості й обов'язковості виконання судових рішень [7].

Право на справедливий суд гарантується й положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Так, у ст. 2 цього Закону визначено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, *забезпечує* кожному право на справедливий суд і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією й законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У статті 7 закріплено, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом [8]. Наведені положення свідчать, що в контексті цього Закону термін «справедливий суд» уживається й у контексті вимоги до суду як до інституції (незалежним, безстороннім, справедливим судом, утвореним законом), і в контексті вимоги до процедури судочинства (здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд).

У КПК України окремої норми, яка б була присвячена справедливому судовому розгляду, немає. Але в ст. 21 регламентується засада кримінального провадження – «доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень». Саме серед положень, які розкривають зміст цієї засади кримінального провадження закріплено, що «кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону». Тобто в цій нормі фактично дублюються ті ж положення, які визначені в п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Окрім положень ст. 21 КПК України, забезпечення справедливості судового розгляду ґрунтується на реалізації багатьох інших засад кримінального провадження, а саме: верховенство права; законність; рівність перед законом і судом; презумпція невинуватості; забезпечення права на захист; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; гласність і відкритість судового провадження; розумні строки; мова, якою здійснюється кримінальне провадження. Окремі елементи права на справедливий судовий розгляд можна знайти й у нормах, які визначають процесуальний статус учасників кримінального провадження, зокрема ст. 42 КПК України містить перелік прав підозрюваного, обвинуваченого, які змістовно зв'язані з окремими елементами права на справедливий судовий розгляд.

Отже, можемо констатувати, що в КПК України елементи права на справедливий судовий розгляд, які визначені в ст. 6 ЄКПЛ, розпорошені серед різних засад кримінального провадження. Тому варто говорити про систему засад кримінального провадження, які взаємодоповнюють одна одну під час забезпечення реалізації конвенційного стандарту справедливості судового розгляду.

Справедливість кримінального провадження досягається за умови справедливості всієї системи кримінальних процесуальних правовідносин, її стадій та інститутів, дотримання справедливих процедур проведення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень.

Утім право на справедливий судовий розгляд як комплексне та багатоаспектне кримінальне процесуальне право належно не регламентовано в тексті КПК України, адже ця вимога не

виділена в окрему засаду кримінального провадження. Це при тому, що право на справедливий судовий розгляд учені визначають як окреме, самодостатнє право в загальному каталозі прав людини, у тому числі й серед прав, задекларованих ЄКПЛ.

Так, О.С. Ткачук зауважує, що право на справедливий судовий розгляд не належить до громадянських, політичних, економічних, соціальних чи культурних прав, а тому пропонує виходити з підходу, відповідно до якого права, закріплені в ЄКПЛ, поділяються на дві групи: субстантивні (матеріальні) і процесуальні. Учений стверджує, що із цієї позиції класифікація прав людини на громадянські, політичні та інші права може розглядатись лише щодо субстантивних прав. Так як ст. 6 ЄКПЛ стосується суто процесуальних вимог, то право на справедливий судовий розгляд не може належати до жодної із зазначених груп [9, с. 189; 10, с. 14]. З огляду на це, він підтримує позицію науковців щодо необхідності виділення окремої групи прав людини – юридичних або процесуальних прав, які передбачають доступ індивіда до системи справедливого судочинства [11, с. 42–44; 12, с. 6].

На користь твердження про самодостатність права на справедливий судовий розгляд О.С. Ткачук наводить той факт, що ЄСПЛ визнає його порушення безвідносно до того, чи порушені інші матеріальні права, закріплені ЄКПЛ. На підставі цього вчений робить обґрунтований висновок, що «право на справедливий судовий розгляд є процесуальним правом людини, функція якого може бути зведена до двох основних положень: по-перше, зазначене право є правом для захисту інших прав, тому із цієї позиції воно виступає мета-правом; по-друге, воно має власну самодостатню цінність як складова частина принципу верховенства права» [9, с. 189–190].

Право на справедливий судовий розгляд обґрунтовано визнається суб'єктивним правом, адже воно забезпечує реалізацію інших прав особи в разі їх невизнання, оспорювання або порушення іншими суб'єктами правовідносин, у тому числі державою в особі її органів та посадових осіб. Тобто право на справедливий суд належить до процесуальних прав-гарантій забезпечення й захисту всіх інших прав людини [12, с. 15; 13, с. 64]. При цьому право на справедливий судовий розгляд варто розглядати і як суб'єктивне право в контексті концепції прав людини, і як систему мінімальних вимог, дотримання яких має забезпечити держава під час звернення особи до суду, тобто як позитивне зобов'язання держави у сфері відправлення правосуддя [10, с. 14].

Варто зауважити, що в науковому середовищі дискусії ведуться й щодо тлумачення терміна «справедливий судовий розгляд». Так, поширеним є твердження, що поняття «справедливе судочинство» в сучасному розумінні має два аспекти: матеріальна (змістова) та процесуальна (процедурна) справедливість; справедливість у широкому та вузькому значеннях.

Так, О.Г. Шило й О.Б. Прокопенко стверджують, що матеріальна (змістова) справедливість об'єктивується в судових рішеннях і полягає в тому, що за своєю сутністю вони є справедливими, а процесуальна (процедурна) справедливість полягає в проведенні судового процесу згідно зі встановленою процедурою, що передбачає гарантії процесуальних прав учасників, які забезпечують винесення справедливого судового рішення [11, с. 42–44; 12, с. 6].

Тобто справедливість судочинства характеризується з двох позицій: як справедливість (відповідність) ухваленого рішення та як справедливість провадження (процедури).

Подібний підхід можна зустріти й у працях Г.М. Мамки, який справедливість пропонує розглядати в широкому та вузькому значеннях. На його думку, «у широкому значенні концепція справедливого кримінального провадження є змістом загальних засад кримінального провадження, насамперед, верховенства права ... Зміст цієї концепції розкривається та постійно вдосконалюється завдяки практиці Європейського суду з прав людини... У вузькому значенні справедливість у кримінальному провадженні пов'язується із відповідністю покарання, що призначається судом у разі визнання обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення, ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого (ст. 414 КПК України)» [14, с. 206–207].

Тобто, на думку вченого, справедливість у вузькому розумінні обмежена лише призначенням покарання, адже стосується змісту прийнятого рішення – питань кримінально-правового характеру (матеріального права); справедливість у широкому розумінні – це загальне правило здійснення кримінального провадження, що стосується питань процедури здійснення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень. При цьому вчений наголошує, що справедливими мають бути й процедури, іншими словами, ідеться про справедливість кримінальної процесуальної форми [14, с. 209].

Підтримуючи загалом запропоноване автором розрізнення двох видів справедливості, не можемо погодитися з їх назвою – «справедливість у широкому та вузькому розумінні». Уважаємо, що в цьому випадку не варто поділяти за кількісними показниками, а доцільно виокремлювати процесуальні та матеріальні аспекти справедливості, адже спірним може бути питання: що є ширшим за змістом – справедливість призначеного покарання чи процедурна справедливість, так як кінцева мета кримінального провадження (щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений) за своєю суттю і є змістовою справедливістю, яка досягається завдяки дотриманню процедурної справедливості.

Отже, вищенаведений аналіз думок учених дає змогу дійти висновку, що терміном «справедливість судового розгляду» охоплюється єдність процедурної (процесуальної) та змістової (матеріальної) справедливості, де:

- процедурна (процесуальна) справедливість полягає в здійсненні кримінального провадження відповідно до встановленої законом процесуальної форми, яка за своєю сутністю відповідає вимогам справедливості;

- змістова (матеріальна) справедливість характеризується змістом прийнятого судом рішення (визначеного ним покарання чи застосування/незастосування інших заходів примусу), яке має бути адекватним (відповідним) учиненому діянню.

Уважаємо, що матеріальний (змістовий) аспект не варто обмежувати лише призначенням покарання, адже справедливість судового розгляду стосується й питань, які приймаються на стадії досудового розслідування, а це може бути й рішення щодо застосування запобіжного заходу чи іншого заходу процесуального примусу.

Окрім цього, вважаємо, що право на справедливий судовий розгляд не варто обмежувати лише процесуальною справедливістю, адже змістовий і процедурний аспекти взаємозумовлюють один одного. Як зауважує Т.О. Лоскутов, концепцією

справедливості охоплюються як кримінальні права людини (винесення судових рішень), так і процедурні права людини (принципова важливість процесуального права) [15, с. 52]. Тому про досягнення справедливості судочинства можна говорити лише в разі дотримання двох умов: здійснення справедливого судового розгляду й ухвалення справедливого рішення. В.В. Михайленко відмічає, що в ідеальній концепції верховенства права справедливий судовий розгляд не може призвести до несправедливого вироку, хоча й зауважує, що еволюція практики ЄСПЛ натеper засвідчує дивне відгалуження, у деяких справах Суд, установивши порушення прав людини під час здійснення провадження, може постановити рішення про справедливість процесу загалом [3, с. 175]. І, навпаки, дотримання процесуальної форми не завжди гарантує одержання справедливого результату [14, с. 209].

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, можемо зробити висновок, що право на справедливий судовий розгляд є самодостатнім процесуальним правом-гарантією забезпечення, захисту й відновлення всіх інших прав людини шляхом звернення до суду, який на підставі справедливих процедур ухвалить справедливе рішення. Терміном «справедливість судового розгляду» охоплюється єдність процедурної (процесуальної) та змістової (матеріальної) справедливості.

Література:

1. Pending applications allocated to a judicial formation requêtes pendantes devant une formation judiciaire 31/12/2019. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2020_BIL.pdf.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2019. 256 с.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
9. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1/2. С. 188–193.
10. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 38 с.

11. Шило О.Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 479 с.
12. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2011. 20 с.
13. Лобойко Л.М., Шило О.Г. Концепція судового права у контексті судового захисту прав і свобод. *Право України*. 2015. № 3. С. 60–70.
14. Мамка Г.М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 466 с.
15. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 445 с.

Boyko O. The right to a fair trial as a convention standard of criminal proceedings

Summary. The article is devoted to the study of normative consolidation of the right to a fair trial in international legal and national normative acts, to clarify the place of the right to a fair trial in the human rights system and to determine its legal nature.

It was found that the conceptualization of the right to a fair trial was due to the European convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. The unification of understanding of its main provisions, in particular Article 6, and their recognition at the level of the standards of justice, have been elaborated by the practice of the European Court of Human Rights, which is taken into account during criminal proceedings in Ukraine. At the present stage of the development of national legislation, evident vector in the direction of bringing it into conformity with the convention standards for ensuring the right to a fair trial.

It is found that in the Criminal Procedure Code of Ukraine elements of the right to a fair trial are scattered among the various principles of criminal proceedings. The fairness of criminal proceedings is achieved provided the fairness of the entire system of criminal procedural relations, its stages and institutions, the observance of fair procedures for conducting procedural actions and making procedural decisions. However, the right to a fair trial has not been properly regulated in the text of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as this requirement is not set apart in a separate principle of criminal proceedings.

It is substantiated that the right to a fair trial is a self-sufficient procedural right-guarantee of securing, protecting and restoring all other human rights through an appeal to a court that makes a fair decision on the basis of fair procedures.

It is determined that the term “fair trial” encompasses the unity of procedural and meaningful justice. The procedural (processual) justice is to implement the criminal proceedings in accordance with the statutory procedural form, which essentially corresponds to the requirements of justice. Meaningful (substantive) justice is characterized by the content of the decision made by the court (the punishment determined by it or the application/non-application of other measures of coercion).

Key words: the right to a fair trial, the convention standard of proceedings, the fairness of criminal proceedings, procedural (processual) fairness, meaningful (substantive) fairness.